

Szlovénség, jugoszlávság és szocializmus

Dušan Pirjevec

„Elgondolkozásra, sőt aggodalomra késztetett, amikor ezt elolvastam, már csak azért is, mert valaki így interpretálhattott.”

(Ćosić)

Ćosićnak a korszerűtlen korszerű nacionalizmusra vonatkozó gondolatai hirtelen és egy határozott mozdulattal a röpké interjúk és az alkalmi glosszák szintjéről szokatlanul magas színvonalra lendítették a nemzeti ügyekről, a köztársaságok közötti viszonyokról, a jugoszláviai nemzeti kultúrák egymás közötti kapcsolatairól folytatott beszélgetését. Előljáróban mégis néhány magyarázattal kell szolgálnom; nagyjából valamennyi Ćosićra és önmagára vonatkozik. S teszem ezt azért, hogy eleve útját álljam az avatatlan beavatkozásoknak és félremagyarázásoknak.

Aki figyelmesen olvassa el *Bocsánat, hogy is mondta?* című cikkemet, el kell ismernie, hogy nem vetettem gáncsolat Ćosićnak, azaz látni fogja, hogy elsődlegesen nem is vele foglalkoztam. Csak rá akartam mutatni arra, hogy abból, ahogyan a dolgokat megfogalmazta, aránylag nem nagy erőfeszítéssel olyan következtetéseket is le lehet vonni, amelyeket tüstént sutba kell vetni. Tisztában vagyok vele, hogy egy rövid interjú nem a legmegfelelőbb formája a részletes fejtegetéseknek és a hosszadalmas érvelésnek, s emiatt szüntelenül az a veszély fenyeget, hogy az interjú nagyvonalú elgondolásait kényszerű és csonka jelszavakká torzítják. Úgy vélem, hogy ebbeli meggyőződésemet a némileg gúnyos hangú bevezetőben, írásomnak abban a részében, amelyet Ćosić hasonlóképpen gunyorosan „irodalomnak” nevez, kellőképpen megvilágítottam. Viszont a fentiek ellenére is az a meggyőződésem, hogy vannak bizonyos dolgok a világon, de

nálunk is, amelyekről nem lehet lakonikus rövidségű nyilatkozatok formájában beszélni, s melyektől néha — ha az ember el akarja kerülni a félreértéseket — megfelelőképpen el is kell magát határolnia. Ilyen elhatárolásokra lett volna szükség akkor is, amikor Čosić drasztikus párhuzamot vont a köztársaság és a törvények között, de szükség volna rájuk Čosićnak a féltékenykedésre, a férfiak és nők kollektív akasztására, valamint a hidrogénbombára vonatkozó némileg pittoreszk gondolatainál is.

Éppen az elhatárolások hiánya folytán lehetett a Čosić-interjúból — tekintet nélkül Čosić tényleges elgondolásaira — többek között azt a vétkes gondolatot is kikövetkeztetni, hogy a köztársaságok — mindenekeelőtt — akadályok. Mégis úgy vélem, jobb, hogy én végeztem el ezt a kellemetlen feladatot, mint másvalaki, akinek az ilyenfajta bűnös elképzelések valóban a szívéhez nőttek. Nem igaz az sem, hogy a *Deobe szerzőjét* „azonosítottam” az unitarista jogoszláv kétféjű kísértetekkel. Azaz: annyiban mégis azonosítottam, amennyiben Dobrica Čosić — sajnos — nemcsak az én kortársam, hanem kortársa az említett kísérteteknek is, amelyek ellen mindkettőnknek harcolnunk kell, noha egyikünk sem választotta őket kortársai-vá. Röviden: noha a cikk végén hivatkoztam Čosićnak a „megostorozásra” vonatkozó kijelentésére, írásomnak nem volt célja, hogy Čosić szemére hányja a centralizmust és az unitarizmust; a köztársaságra vonatkozó „prédikáció” elsősorban azoknak szólt, akik Čosić kijelentéseit pontosan úgy használják föl, ahogyan az se nekem, se Čosićnak nem tetszene.

Úgy vélekedem, hogy jelen pillanatban nem Čosićról, nem is rólam, sem az ő interjújáról, nem is az én cikkemről kell beszélni. Ugyanilyen fölösleges lenne elsorolni egymás funkcióit, és a nyilvánosság előtt, a sajtó útján bőkolni egymásnak. Az sem fontos, hogy megokoljuk, milyen mértékben és mennyire helyesen vagy helytelenül értettük meg egymást. Előtte áll Čosić terjedelmes cikke, és ő, Dobrica Čosić is elolvashatja ezt az írást — ily módon tehát viszonylag világos képet alkothatunk egymásról.

Még valamit meg kell mondanom: Čosićnak az én cikkemre írott válasza tele van érzelmi lendülettel, és néha — különösen bizonyos konkrét jelenségek értékelésében — szokatlanul drasztikus, sőt cáfolhatatlanul visszavonhatatlan. Azt hiszem, hogy ez az írás más természetű lesz. Meggyőződésem ugyanis, hogy mindezeket a kérdéseket nyugodtan, kapkodás és türelmetlenség nélkül kell megvitatni, azzal a kétségtelen tudattal, hogy közösen kell megoldanunk közös problémáinkat, közösen kell kijelölnünk az együttes utat, s nem az útvesztők és buktatók meghatározásával és leírásával kell foglalkoznunk. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a cáfolhatatlanság, az érzelmi lendület, a drasztikum ilyen esetekben nem hatnak bátorítólag. Ennek az írásnak más a jellege és a módszere. Logikus és természetes következmény, hogy cikkem éppen ezért nem lesz annyira drámai hangú és olyan színes, s azok számára, akiknek a drasztikus hasonlatok elfogadható érveket jelentenek, nem is lesz annyira meggyőző és vonzó. Tekintettel erre a szándékomra és szilárd elhatározásomra, bízom benne, hogy Čosić túlságosan is vérmes és egyoldalú kifejezőmódja, egyik-másik túlontúl érzelmes reagálása és szabadon csapongó képzelete nem készítenet részletes, polemizáló elemzésre.

Figyelembe véve mindazt, ami Čosić cikkét egyszeriben időszerűvé tette, elsősorban is azt kell megmondanom, hogy az általa feltett kérdések jelentősége és jellege sokban különbözik egymástól. Egyrészt olyan kérdések ezek, amelyeknek kimondottan konkrét, időszerű és gyakorlati jelentőségük, jellegük van; másrészt ezek a problémák már elvi jelentőségűek, tehát közvetlenül kapcsolódnak a marxista gondolat némely alapvető posztulátumához és a marxista tudomány bizonyos főbb normáihoz.

Ennek az írásnak nem célja, hogy behatoljon mindazokra a területekre, amelyekkel Čosić válasza foglalkozik, s nem is azzal a szándékkal készült, hogy részletesen tárgyalja Čosić valamennyi tételét és javaslatát. Így hát nem igazi vitacikk, hanem egyszerű beszélgetés, ami alkalmat ad arra, hogy csupán egynéhány, meggyőződésem szerint igen fontos tényről szóljak, csak azokról, amelyek véleményem szerint lényegesek és elviek, s így a magam módján hozzásegítsek a konkrét körülmények, lehetőségek és irányzatok minél teljesebb fölismeréséhez. Emiatt olyan álláspontokat is le kell szögezni, amelyek nem állnak ugyan közvetlen kapcsolatban Čosić szavaival, állításai azonban — talán — tartalmazzák őket. Hozzá kell még tennem ezt is: sok mindent, amit Čosić cikke a tudatomba idézett, megoldhatatlannak látok, valóban égető problémának, ugyanakkor olyanok is, amit elméletileg már teljesen megvilágítottak, s emiatt a dolgok homályossága — tekintettel az elméletre — valóban csak véletlen. Mindennek alapján úgy vélekedem, hogy a legokosabb lesz mindjárt kezdetben fölhívni a figyelmet bizonyos élvi álláspontokra, amelyek megóvhatnak bennünket attól, hogy — a konkrét nehézségek és a gyakorlati kérdések sokasága következtében — tévúton bolyongjunk, és elveszítsük tiszta látásunkat.

I.

„Ma valóban nincs áthidalhatatlan ellentét a nemzeti és szocialista érdekek között. Az ilyen ellentétek földözése szükségképpen a nacionalizmushoz vagy osztályszektaáshoz vezet. Ha Jugoszláviában nem hatja át és nem vezérli szocialista tudat a nemzeti tudatot, akkor nacionalista és társadalmi adottságaink közepette lényegében kispolgári tudat marad...”

(Čosić)

Semmi értelme, hogy elismételjem a nemzet marxista meghatározását, és részletesen leírjam a nemzet és a nemzeti tudat marxista elemzését. Mégis mindenképpen hangsúlyoznom kell a következőket: a nemzet valóban történelmi kategória, és a kapitalizmus meghatározott korszakában keletkezett, tehát a burzsoá társadalom jellegzetes fejlődési formájának mondhatjuk. Ennek ellenére is, a nemzet nem kapitalista, de nem is burzsoá kategória, s nem szűnik meg létezni abban a pillanatban, amikor a kapitalizmus és a burzsoázia történelmileg megszűnik. A nemzet és a nacionalizmus kétféle kategória: léteznek, fejlődnek, sőt keletkeznek akkor is, amikor nincsen sem kapitalizmus, sem pedig burzsoázia. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy számomra a nemzet holmi örökkévaló, a fejlődés folyamán sem változó kategória. Ezzel kapcsolatban szeretném megemlíteni, hogy Kardelj a *Szlovén nemzeti kérdés fejlődésében*, a második kiadás előszavában, szót emel Sztálinnak a „kapitalista” és a „szocialista” nemzetekről szóló elmélete ellen, hangsúlyozva, hogy a nemzet a „társadalmi élet sajátos megnyilvánulása.” A nemzet és a nacionalizmus tehát — bizonyos értelemben — osztályok fölötti, vagy legalábbis osztályon kívüli kategóriák. Nem nehéz hát megérteni, hogy a nacionalizmus lényeges alkotóeleme az ember egyéniségének, létének és — bizonyos értelemben — alapja, gyökere a világgal való kapcsolatainak. Ha megcsonkítjuk a nacionalizmust, megcsonkítjuk az emberi egyéniséget is, tehát létét fenyegetjük. A nemzet és a nacionalizmus következetes és teljes elismerése tehát az emberi egyéniség teljességének elismerését jelenti, azaz az igazi demokrácia

és az igazi szabadság kérdése. A nemzetet és a nacionalizmust illetőleg nem lehetünk többé vagy kevésbé belátóak, többé vagy kevésbé jóindulatúak, a nemzetnek nevezett ténnyt csak teljes egészében, a maga teljességében ismerhetjük el. E téren nincs helye semmiféle alkudozásnak, minden tétovázás vagy felemás megoldás kizárólag demokrácia- és szabadságellenes állásfoglalás kifejezése és következménye. Tévedések elkerülése végett: csak az az eszmeiség valóban demokratikus, szabadságszerető, humanista és szocialista, amely cáfolhatatlanul posztulátumai közé iktatja a nemzet fönntartás nélküli elismerését, teljes, természetes terjedelmében fogadja el, és kész arra, hogy harcoljon és teljes mértékben támogasson minden nemzetet, hogy kivívhassa jogait és megteremtse a teljes fejlődés lehetőségeit.

Mivel ez így van, természetes, hogy bizonyos nemzetek kizárólag a szocializmusban fejlődhetnek zavartalanul, illetve csupán a szocializmus adhatja meg nekik a teljes elismerést, azaz csak ilyen térben és ilyen korban, amelyben megszűnt az elnyomás és a kizsákmányolás minden formája, érvényesülhetnek teljes mértékben. A nemzet fejlődésének és elismerésének folyamata ez esetben — meghatározott politikai körülmények között — egyúttal a demokratizálódás, az ember fölszabadulásának folyamata is. Természetes tehát, hogy a szocializmus — egyéb, általánosan ismert történések és folyamatok mellett — szabaddá teszi a nemzeti tudat fejlődését, megszilárdulását és megfelelő átalakulását, miközben azonban — erre Cósic is fölhívja figyelmünket — bizonyos romantikus túlzások következnek be. Ennek ellenére is nyilvánvaló, hogy a nemzeti öntudat és a szocialista elviség között nincsen semmiféle apriorikus ellentét, amint nincsen semmiféle apriorikus szembenállás a nemzet és a szocialista társadalom között sem. Noha a nemzeti öntudat csupán a nemzetiségi hovatartozás tudata, és az embert egyéniségének és alkotóképességének azokhoz a forrásaihoz köti, amelyeket, hogy úgy mondjam, apriorikusan kapott, semmiképpen sem árthat sem a szocializmusnak, sem általában a szocialista jövőnek. Ezért nem tudok teljes mértékben egyetérteni Cósicnak ezzel a gondolatával: „Ha Jugoszláviában nem hatja át és nem vezérli szocialista tudat a nemzeti tudatot, akkor nacionalista, és társadalmi adottságaink közepette lényegében kispolgári tudat marad...” Véleményem szerint másképp kell ezt mondani, így: ha a tudat nem más, csupán nemzeti tudat, a mi körülményeink között mindenekelőtt a fejletlen tudat megnyilvánulási formája, semmi esetre sem múlthatatlanul a kispolgárság, tehát egy legyőzött társadalmi réteg eszmeiségének kifejezése. Kizárólag és egyedül a nemzeti tudatnak van valóban kis hatósugara, mégsem lehet a priori eszmei és szociológiai szempontból ennyire hangsúlyozottan károsnak nyilvánítani, ellenkezőleg: segítenünk kell, hogy leküzdje korlátozottságát, közben pedig ügyelnünk arra, hogy ne sértsük meg magától értődő érzékenységét. Az idézett jelzők dramtizálhatják a helyzetet, s ha mást nem is érnek el, annyit minden bizonnyal, hogy rámutatnak: alaposan föl kell mérnünk a helyzetet, amikor csupán a nemzetiségi hovatartozás tudatával kerülünk szembe.

Közben még egy gondolat merül föl. Azzal a relativizmussal áll összefüggésben, amit a tisztára történelmi szempontok szülnék, és ami a dolgokat kizárólag változásuk közben és változandóságuk fényében vizsgálja, tehát képtelen fölmérni a létezés pillanatnyi formáinak jelentőségét, terjedelmét és kapcsolatait. Bonyolult kérdés ez, és lényegében nem is tartozik fejtegetéseink keretébe. Csupán arra a tényre szeretném fölhívni a figyelmet, hogy a marxista elmélet, midőn a nemzet keletkezését magyarázza, több olyan gazdasági, földrajzi, kulturális és egyéb sajátosságot említ, amelyek a maguk módján elősegítették, hogy bizonyos általános folyamatok éppen

a nemzet megalakulásának formájában jussanak érvényre. Viszont az ezekre a sajátosságokra és különleges körülményekre vonatkozó megállapítások nem azt jelentik, hogy a nemzet, amikor már létrejött, kizárólag gazdasági, földrajzi vagy kulturális sajátosság. Összevetve az okokkal, amelyek létrehozták, a nemzet lényegében ezeknek az okoknak a tagadása, amint a növény is — hogy Engels hasonlatával éljek — tagadása a magnak, amelyből kikelt. A nemzet tehát nemcsak eredménye valaminek, hanem egyidejűleg új minőség is. Megkövetelheti tehát mindazokat a jogokat és azokat a létformákat, amelyek megilletik mint új kvalitást, és nem elégszik meg csak azokkal a jogokkal és formákkal, amelyek kizárólag gazdasági, földrajzi és kulturális sajátosságainak egyébként megfelelnek. A nemzet nem sajátosság.

Ebből a szempontból kell vizsgálnunk a nemzet és az állam viszonyát, illetve — a magunk esetében — a nemzet és a köztársaság viszonyait. Nyilvánvaló, hogy nem holmi területi autonómiára gondolok, nemcsak bizonyos sajátosságok elismerésére és védelmére. Sokkal többről van szó: egy külön szervezet, a nemzet elismeréséről és igazolásáról úgy, ahogyan a dolgok természetének megfelel, és ahogyan hozzájuk méltó.

Cosic, amikor válaszolt a köztársaság sérthetlenségére vonatkozó gondolataimra, szót ejtett a nemzeti mítoszimádról is. Súlyos ez a szó. gonosz is. De, ha hű akarok maradni írásom elején hangoztatott elveimhez, nem kereshetek olyan kifejezéseket, amelyek ugyanolyan erővel cáfolnák Cosicót, mint amilyen súlyos és gonosz az ő megállapítása. Nyilvánvaló, hogy nem az állam a végcélunk. Célunk az állam elhalása, a szabad emberek szabad társadalma. A magam részéről úgy vélekedem, hogy az állam elhalásának igazi folyamata egyidejűleg és egyenletesen szüntet meg minden államjogi formát és intézményt, tekintet nélkül arra, milyen helyet foglalnak el a pillanatnyi, már kialakult vagy megállapított állami hierarchiában. Ez a folyamat egyidejűleg és egyenlő erővel „sújtja” az állam valamennyi megnyilvánulási formáját, intézményét — a legalacsonyabbtól a legmagasabbig. Remélem, hogy mindez minden demokrata agy számára magától értetődő, és nincs szükség bizonygatásra és megokolásra.

Ugyanakkor úgy érzem, hogy ez a folyamat idővel hangsúlyozni fogja a nemzet kategóriáját. Minél inkább a háttérbe kerülnek az államjogi kategóriák, annál jelentősebbek lesznek az egyesülésnek azok a formái, amelyek bizonyos meghatározott értelemben elemiek. Éppen ebben a távlatban látom egyik legmeggyőzőbb bizonyítékát annak az elméletnek, hogy kizárólag a szocializmus hozza meg a nemzet és a nemzetiség teljes fejlődésének lehetőségét, és ezzel a teljes, sokoldalú és intenzív fejlődéssel megveti a nemzeti szűklátókörűség felszámolásának megbízható alapjait, alapot ahhoz a minőségi ugráshoz, amikor a nemzet önmagát haladja túl.

És így szerencsésen elérkeztünk az integráció kérdéséhez. Integráció — rendkívül harsány jelszó ez manapság. Sokféle törekvést és elgondolást sejtet, és lehetőséget ad a legváltozatosabb utópiákra. Hihetőleg nem kell külön szólnom azokról a tényekről, amelyek a világ megosztottsága ellenére is arról tanúskodnak, hogy egy spontán egyesülés van folyamatban, előhírnöke egy jövőbeni egységes, kívül és belül szabad civilizációnak. Ugyanennyire fölösleges arról beszélni, hogy a szocializmus egyetemes program, tartalmazza tehát az egységes, egyesült emberiség látomását, a szabad emberek együttélésének vízióját. Amennyire a jelenségek alapján fölbecsülhettem, a problémák illetve a homályos kérdések másutt rejtőznek. Egyesek ugyanis úgy képzelik el ezt a hosszantartó folyamatot, hogy először bizonyos kisebb egységek, szervezetek veszítik el egyéniségüket, azok,

amelyek már ma is nagyobb — nem magasabb — egységekhez és szervezetekhez tartoznak, s később még nagyobb egységekhez és szervezetekhez csatlakoznak. Ismeretes előttem ennek a számtani és mértani utópiának nacionalista alkalmazási módja is, amely előírányozza, hogy — például — Jugoszlávia akkor éri el az egyetemességnek ezt az első fokát, amikor a szlovén és a macedón nyelv, illetve nemzet lassan beolvad a szerbhorvát nyelvbe, illetve nemzetbe.

Az integrációhoz vezető út azonban, lényegében nem korlátozza, nem csonkítja a meglévő kisebb egységeket és szervezeteket, ellenkezőleg. Igazi integráció csak akkor létezhet, ha valamennyi szervezet elnyeri önigazolását, ha olyan mértékben fejlődhetnek és virágozhatnak, hogy az utolsó csöppig fölhasználhatják mindazokat az egészséges energiákat, amelyek miatt manapság szükségszerűen mint külön, önálló szervezetek, külön, önálló egységek léteznek. Az integráció felé vezető út a szervezetek maximális fejlődésének útja, egy olyan fejlődésé, amelyben a szervezetek — a természetes logika alapján — önmagukat tagadják meg, illetve haladják túl.

Így hát az integráció folyamata egyben küzdelem is a korlátozások és az erőszak ellen, harc az igazi szabadságért és minden egység, valamint szervezet teljes egyenjogúságáért. Ezért nem állíthatjuk, hogy bizonyos egységek többé, mások viszont kevésbé integrálnak majd, hogy bizonyos szervezetek előbb és nagyobb mértékben veszítik el egyéniségüket, mások pedig későbbben és kevésbé. Itt is ugyanúgy áll a helyzet, mint az állam elhalása esetében. Az emberiség igazi integrációja minden jelenleg létező egységet egyformán „sújt.” És egyidejűleg. Ha már utópiákról beszélünk, mondjuk ki ezt is: nem fogadhatunk el olyan integrációt, amely nem egyidejűleg és egyenjogúlag hat minden egységre és szervezetre. Megengedhetetlen, tehát, hogy egy eljövendő, még távoli integráció nevében olyasvalamit tegyünk, ami bármiképpen is összhangban volna az egyesülésre vonatkozó ostoba, lényegében megrögzött bürokrata, a végtelenségig demokrataellenes geometriai és matematikai számvetésekkel. Jelen körülmények között az emberiség eljövendő integrációjában vetett rendíthetetlen hit mindenekelőtt az erőszak elleni harcot jelenti, küzdelmet az egyenjogúságért és a meglévő egységek és szervezetek minél teljesebb, minél zavartalanabb fejlődéséért.

II.

„Ki-ki a maga háza előtt söpörjön!”

Bizonyára nem lenne céltalan, ha részletesebben és bővebben szólnék a szlovén nemzet általános helyzetéről, kultúrájának belső alkatáról és azokról a legjellegzetesebb törekvésekről, amelyek ezt a kultúrát meghatározzák. Szólni kellene, írni kellene azokról a helyzetekről, amelyekbe a szlovén nemzet a történelem folyamán került, rá kellene mutatni arra, hogyan reagált egy-egy történelmi eseményre, s arra is, honnan merített erőt, hogy ellenálljon minden nyomásnak, és teljes nemzeti szervezetté fejlődjék. Még hasznosabb lenne leírni, hogyan fejeződik ki, és hogyan hat mindez a mai körülmények között, s miképpen határozza meg ennek a nemzetnek és kultúrájának helyzetét az egész Jugoszlávia egységében.

Tény, hogy jó néhányan erőltetett sajátosságnak tekintik a szlovénok kultúráját és nemzetiségüket, olyasvalaminek, ami szükségtelenül bonyolítja a helyzetet, és diszharmonikus elemeket csempész az általános összhangba. Innen erednek a túlérzékenységre és a fölösleges érzékenykedésre

vonatkozó megróvások is. Eszem ágában sincs, hogy védelmembe vegyem vagy igazoljam azt, amit határozottan el kell vetni, és amiből egyszer s mindenkorra meg kell szabadulni. Mégis mindennekeelőtt meg kell mondanom, hogy a túlérzékenységre vonatkozó állítás nem állja meg a helyét teljes egészében. Jusson csak eszünkbe, hogy a szlovén nemzetet sok-sok évszázadon át rengeteg elnemzetietlenítő kísérlet sújtotta, létét számtalan és leírhatatlanul sokféle durva meg kifinomult mérelylet érte, s bőven volt módjában megismerkedni a nemzeti elnyomás és háttérbeszorítás legváltozatosabb eszközeivel; átélte a nemzeti kérdés úgyszólván minden vagy csaknem minden állapotát, s könnyűszerrel alakulhatott ki benne az a tudat, hogy a nemzeti lét, a népekkel való együttélés, a népek egyenjogúsága rendkívül fontos és jelentős kérdés, s éppen ezek a problémák az igazi demokrácia csalhatalan próbakövei. Innen az az elgondolás, amely szem előtt tartja az elnyomás minden lehető eszközét és lehetőségét, ezért jött létre az a koncepció, amely a nemzet és a nemzetiség teljes elismerésén alapszik — és ezért reagálnak ennek az elgondolásnak a vallói olyan gyorsan és pontosan mindarra, ami a nemzetet fenyegeti, s arra, ami nincs összhangban a nemzetiség demokratikus elvével. A rabság és az elnyomás évei olyan érzékszerveket fejlesztettek ki, amelyek tüstént felfogják mindazt, ami közvetlenül vagy közvetve, vagy csak távoli következményeiben gátolja a nemzeti szabadságot, a függetlenséget és a teljes fejlődés lehetőségét. S ha ez a „túlérzékenység” néha bonyolítja is a helyzetet, nem lehet egyszerűen és *a priori* azt mondani, hogy valóban egy eltúlzott érzékenykedés jelenségével állunk szemben, ami lényegében csak folklorista sajátosság. S amikor ezeket a „sajátosságokat” a maguk helyére állítjuk, ne feledkezzünk meg róla, hogy Szlovéniában 1941 és 1945 között a jugoszláv gondolat, a testvériség és egység eszméje semmiféle komolyabb válságon nem ment keresztül. Nem volnánk igazságosak, ha ennek a ténynek a megokolásánál nem vennék kellőképpen figyelembe a szóban forgó „túlérzékenységet” is. Le merem írni azt is, hogy az Osvobodilna fronta különleges alkotában, belső szilárdságában és cselekvési szabadságában — a maga módján — éppen ez a „túlérzékenység” jutott kifejezésre, és — a dolgok alapján ítélve — gyorsan talált rá az igazi útra és a helyes eszközökre.

Nem volna teljes a szlovén népre és kultúrájára vonatkozó elme-futtatás, ha mellőznénk azt a körülményt, hogy a II. világháború után meglehetősen nagy szlovénlakta területek kerültek olasz, illetve osztrák uralom alá. Tény tehát, hogy a történelem lehetetlenné tette a szlovénok nemzeti egyesülését. Lehetetlen volna ezen a helyen felsorolni ennek az adottságnak minden vonatkozását, minden fájdalmas és égető problémát, ami ebből a helyzetből fakad, s amelyek sokkal súlyosabbak és bonyolultabbak, mint ahogy ezt bárki is első pillantásra felbecsülhetné. A ténny azonban mindenképpen figyelembe kell vennünk, ha a nemzet és állam, illetve a nemzet és köztársaság már említett vonalán haladunk, mert nyilvánvaló, hogy az államnak az a nacionalista, mítoszimádó istenítése, amiről Čosić annyi hangsúlyozott szót ejt, semmiképpen sincs összhangban a szlovén nép bizonyos létérdekeivel, illetve, a szlovén nemzeti kisebbség problémájával.

Értelmetlen és becstelen volna aláértékelní vagy éppen elhallgatni azt, ami nem helyénvaló. „Ki-ki a maga háza előtt söpörjön!” — mondja Dobrica Čosić. Mellőzve a nagyszerb burzsoáziának a két háború közötti törekvéseit, szóljunk elsősorban azokról az elképzelésekről, amelyek egy Ausztriához vagy Olaszországhoz tartozó, lényegében klerikális Nagy-Szlovéniára, illetve, és esetleg, a katolikus Horvátországgal való egyesülésre és a többi

jugoszláv néptől való egyszer s mindenkorra való elszakadásra vonatkoznak. Nem lehetetlen, hogy a Sztálin-féle fele-fele alapon álló elintézés is ilyenfajta terven alapult, de mindez — ha a dolgokat pillanatnyi időszűrésük szempontjából nézzük — ma már csak a szlovén fehérgárdista migráció ideológiájának alapja lehet.

Nem állítom, hogy valóban hajszálpontosan ismerem az egész szlovén értelmiség hangulatát, mégis úgy vélekedem, elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy ez az intelligencia — természetesen a fölszabadulás után kialakult és fölcseperedett értelmiség kivételével — úgyszólván teljes egészében részt vett a népfelszabadító háborúban, viszont a fehérgárdisták meg a kollaboracionisták oldalán egyetlen számottéví nevet sem találhatunk. Tagadhatatlan, hogy a szlovén értelmiség a megszállók elleni harcban, az igazságosabb társadalmi rendszerért, a nemzeti kérdés következetesen demokrata rendezéséért, a nemzet létének biztonságáért vívott küzdelemben közvetlenül harcolt az új Jugoszlávia, a testvériség és egység eszményéért is, és egyidejűleg szétzúzott minden klerikális tervet. A probléma lényege azonban, úgy érzem, másutt van.

Közismert tény, hogy Szlovénia annak idején termékeny talaja volt a pánszláv és az illír utópiának. A szlovén értelmiség egy része ábrándos hevülésében még arra is nem egyszer kapható volt, hogy megtagadja saját nyelvét, s maga Levstik mondotta egy ízben, hogy „a szlovén eszméért hajlandó föláldozni az utolsó szlovént is.” A kishitűség, a kétségbeesés és a pánik szülte ezeket a gondolatokat. Az a tudat, hogy kis nép vagyunk, amelynek léte szakadatlanul veszélyben forog. Ha összehasonlítottuk saját kulturális lehetőségeinket más, nagy kultúrnépek nagy lehetőségeivel, a reménytelen helyzet a kisebbségi érzést keltette, és azt a meggyőződést szülte, hogy magunk nem érhetünk célt, saját törekvéseink balsikerre vannak kárhóztatva. Ékesen szóló bizonyítéka ennek Stanko Vraz renegát tevékenysége.

Ezeknek a folyamatoknak kései jelei még ma is kiütköznek. Olyan esetekről tudunk, amikor egyesek egyszerűen faképnél hagyják nemzetüket, és a szerbeknél vagy a horvátoknál keresnek érvényesülést, s hazatérve, a mindentudó és csalhatatlan döntőbíró szerepét játsszák.

Gyakoribb ennél a való élettől való rettegés és az a jelenség, hogy egyesek a maguk szűk körében keresnek menedéket. Félve a világot és Jugoszláviát elárasztó nagy és erős áramlatoktól, rejtett és biztonságos menedékhelyre húzódnak; semmiféle érdeklődést sem tanúsítanak a most és nálunk történő dolgok iránt. Így születik újjá az öröklött, hagyományos kisebbségi érzésből az a meggyőződés, hogy egy kis nép kultúrája gyenge a nagy étellel szemben — főleg azok az értelmiségiek gondolkoznak így, akik tétlenül várják a döntő eseményeket, mindenekelőtt a rendeleteket és utasításokat.

Amikor ezt a passzív, kishitű és érdeklődés nélküli „független” fölfogást bírálom, nem elegendetek meg csak a régebbi keletű okok fölsorolásával, rá kell mutatnom néhány egészen új jelenségre is: a fáradtságra, a kiábrándulásra és a bizalmatlanságra, a bürokráciával és demokrataellenes eljárásaival kapcsolatos többé vagy kevésbé súlyos tapasztalatok következményeiről. Nem szabad szem elől tévesztenünk azokat a csapásokat, azt a hitetlenséget, féltékenységet és tájékozatlanságot sem, ami nem egy esetben azoknak a döntő és tragikus megrázkódtatásoknak a következménye, amelyeket a szocialista gondolat és vele együtt az egész szocialista világ átélt a sztálini korszak pragmatikus eltorzulásai és erőszakos cselekedetei miatt. Mindezek a jelenségek mélyebb elemzést igényelnek, sok mértéktartást, mert nyilvánvaló, hogy a maguk módján kedveznek a tétlenségnek, és nem ritkán a gondatlanság és a provincializmus támaszává válnak. Hogy

mennyire fontos szembeszállni az ilyenfajta állásfoglalásokkal, többek között az a tény is mutatja, hogy az élet által eltiport bürokrácia szívesen bújik meg a gondatlanság, a tétlenség és a provincializmus pozíciói mögött. A legyőzött bürokrácia rejti magában a modern passzivizmus egyik indítókát, s forrása a modern szlovén magabazárkózottságnak és azoknak a törekvéseknek, amelyek „meg akarják menteni” a szlovén kultúrát a nagyvilágból, az élő valóságból és a többi jugoszláv kultúrközpontból érkező befolyásoktól.

Ezzel ellentétesek, lényegében mégis a kisebbségi érzést fejezik ki a hivalkodó, a maguk szlovénységében önelégült és önmagukat felsőbbrendűnek tartó elgondolások. Ezek szószólói részint a szlovén és a nyugat-európai kultúra közvetlen kapcsolataira, másrészt pedig Szlovénia közoktatási és civilizációs fejlettségére hivatkoznak, és megvetéssel tekintenek mindenki másra, barbárságot emlegetnek, s ha a „fejletlenségről” esik szó, tettettésvárossal beszélnek róla. Ezek az állásfoglalások is teljesen korszerű forrásokból táplálkoznak. Mögöttük ugyanis csaknem mindig megtaláljuk az életszínvonal mitológiáját, a technikai fejlődés, a kommercializmus és egyéb hasonló jelenségek bálványozását.

Ha kulturális vonatkozásban vizsgáljuk ezt a főlényt, könnyűszerrel megállapítjuk, hogy az önelégültség lényege nem más, mint a vidékiesség, és nyugati fénymáza csak látszat. Mögötte valójában csak tájékozatlanság és alkotói tehetetlenség húzódik meg. Nem csoda hát, hogy az effajta emberek, ha titkon is, holmiféle bürokratikus védettségre áhítoznak, s kedvesebb számukra a kulisszák mögötti sugdolózás, mint a nyilvános kiállítás. Szlovén felsőbbrendűségük ellenére még a szlovén kultúra érdekében is képtelenek lennének bátor kiállásra. Elvben nem utasítják el az együttműködést a többi kultúrközponttal, de ilyenkor is elsősorban saját tekintélyüket tartják szem előtt.

Végül szólnom kell a gazdasági, szervezeti és pénzügyi kérdések rendkívül nagy komplexumáról. Bevallom, ezekről a dolgokról nem tudok eléggé megbízható értékelést adni. Természetesen nem is szándékozom ezeket a problémákat taglalni, csupán néhány szempontot akarok megemlíteni, néhány igen gyakori véleményt szeretnék idézni, s velük kapcsolatban — mellékesen — szólok azokról a benyomásokról, amelyeket néha keltenek. Az első helyen áll az a tétis, hogy a kevésbé fejlett területeken végzett beruházásokat ellenőrizni kellene. Ehhez csatlakozik az a nézet, hogy aránytalanul kicsiny a nemzeti jövedelemnek az a része, amely saját fejlődésünket szolgálja, s emiatt lehetetlen kihasználni az üzemek teljes kapacitását; olyan elvekre van tehát szükség, amelyek mindezt rendezik, és lényeges változásokat hoznak.

Ennek és más, hasonló szempontoknak — főleg, ha mélyükön a probléma helyes felismerésének csírája lappang — nemcsak a kiinduló pontja káros és hibás, szakadatlanul ellenőrizendő és keményen bírálendő, bántó már az az érzés is, mintha tabuval állnánk szemben. Sokkal károsabb azonban ennél a dolgok egyszerűsítése és eltűlése, főleg akkor, ha a szlovén önelégültséggel és felsőbbrendűséggel párosulnak, s így együttesen gátolják az igazi problémák megoldását.

Hasonló túlzás és egyszerűsítés jellemzi azokat a kulturális téziseket is, amelyek főleg akkor jutnak kifejezésre, amikor figyelmen kívül kell hagyni a szlovén kultúra és szükségleteinek lekicsinylését, vagy meg nem felelő tárgyalását. Az efféle túlzások és egyszerűsítések rendszerint együtt járnak azzal a télenkedő és tájékozatlan eszmeiséggel, amely képtelen igazi cselekvésre.

Szeretném, ha mindenki tisztában volna vele, hogy mindezt nem feltűnésértékelés céljából mondtam el. Nem hiszem, hogy ezzel a Szlovéniában

megnyilvánuló áramlatok listája teljes és minden részletében valóban helytálló. A vázlatos ábrázolás szükségszerűleg hézagokhoz és egyoldalúsághoz vezet az embert. Mégis úgy vélem, hogy az itt külnő tárgyalat probléma szempontjából legvisszataszítóbbak, legkellemetlenebbek és legrombolóbbak azok a fölfogások, amelyeket teljes joggal jellemzünk az önelégült és a fennhéjázó jelzővel. Káros voltukat elsősorban az a tény igazolja, hogy — éppen belső tehetetlenségük, céltalanságuk és tartalmatlanságuk miatt — szükségszerűen túlzásokba és fölösleges általánosításokba kényyszerülnek.

„Ki-ki a maga háza előtt söpörjön!” — mondja Čosić. Az én házam azonban nemcsak az én köztársaságom. Az én házam az egész Jugoszlávia. Nem beszélhetünk külön a köztársaságokról és nemzetekről és egy külön Jugoszláviáról. Mindez együttvéve — Jugoszlávia. Ezért kell szót ejtenünk a centralizmusról, az unitarizmusról és hasonló jelenségekről, amelyek Čosić szemében nem is olyan túlságosan jelentősek, és talán ezért tekinti őket mindenekelőtt a nacionalizmus egyik formájának, főleg a szerb nacionalizmus megnyilvánulásának. Véleményem szerint nem egészen így áll a helyzet. Meg vagyok róla győződve, hogy nemcsak a szerb nacionalisták vallják a centralizmus eszméit; éppen így azt sem hiszem, hogy a centralisztikus törekvések kizárólag a szerb államalkotó hegemonizmus megnyilatkozásai. A centralizmus a központi bürokrata apparátus gyakorlata és ideológiája, nemcsak annak a törekvésének a kifejezése, hogy minél egyszerűbb és áttekinthetőbb rendszert teremtsen, ami könnyebbé tenné tevékenységét, hanem mindenekelőtt a bürokrácia demokrataellenes lényegének kifejezése. A centralizmus eszméjének hívei tehát olyan bürokraták is lehetnek, akiknek semmi közük a nagyszerb gondolathoz, s nemzetiségükre nézve akár szlovének is lehetnek. Azért centralisták, mert bürokraták, illetve azért, mert részei a központi bürokráciának, vagy pedig azért, mert karriervadászok, és a köztársasági bürokráciából a fölöttük álló bürokráciába akarnak emelkedni.

A centralista törekvések lehetnek a gazdasági események következményei is. Az olyanfajta törekvések eltorzulására gondolok, amelyeknek a célja a minél szélesebb körű gazdasági terjeszkedés, a minél nagyobb eladói hálózat megteremtése, hogy minél nagyobb jövedelmezőséget teremtsenek, és minél hasznóhajtóbban és egyszerűbben dolgozzanak. Az effajta elhajlások talán a legszembetűnőbbek a filmiparban és a kiadói tevékenységben. Hasonló mértékben kell figyelembe venni azokat a problémákat is, amelyek a kevésbé fejlett területeken és ott jelentkeznek, ahol a munka termelékenysége alacsonyabb. Ilyen körülmények között szükségszerűen érvényre jutnak a bürokrata védelmet igénylő törekvések, s az erre irányuló kívánságok annál erősebbek, minél kevesebb felkészültséggel rendelkeznek ezek az emberek, hogy saját erejükkel küzdjék le elmaradottságukat. Ilyen esetekben beszélhetünk a gazdasági életre gyakorolt bürokrata és centralista hatásról.

A centralizmus lehet — bármennyire paradoxonként hangzik is — a decentralizáció ideológiája is. Amikor például a kommunák mind jelentősebb helyet és szerepet kapnak társadalmi életünkben, szemünk láttára keletkeznek olyan elméletek, amelyek gyakorlatilag csupán két intézményt: a központi hatóságot és a kommunákat ismerik el. Nem akarok túlzott jelentőséget tulajdonítani az effajta teóriáknak, mégis el kell mondanom, hogy véleményem szerint e jelenségek mögött néha a nemzet bizonyos értelmű tagadása és az „államalkotó” koncepciók változatai rejtőznek.

Úgy vélem mindezek után, semmit sem szabad szem elől téveszteniünk, lekicsinylenünk, mert a szóban forgó káros törekvések egyidejűleg nyilvánulnak meg, egyik a másiktól függ, vagy legalábbis szoros kapcsolatban

állnak egymással. Ha Čosić a korszerűtlen korszerű nacionalizmusról beszél, szót kell ejteni a korszerűtlen korszerű centralizmusról is. Két fronton állunk, és kizárólag ennek a tudatnak a szellemében valósíthatjuk meg következetesen a „Ki-ki a maga háza előtt söpörjön!” jelszavát.

Bevallom, nehezen tudnám fölmérni, milyen jelentőségük és súlyuk van valójában azoknak a káros jelenségeknek, amelyről Čosić és én beszélgettünk, és amelyekkel kapcsolatban kialakítottuk állásfoglalásunkat. Az az érzésem, hogy nem mennek túl a normális határon. Meghatározott történelmi tényezők mellett, reális körülmények között, úgy hiszem, szükség-szerűen fejlődésünk belső dinamikájához, belső problematikájához tartoznak; más szóval: olyan jelenségek, amelyeket fejlődésünk irányzata hoz napvilágra, és pedig csakis azért, hogy félreállíthassa őket, s így valójában nem fenyegethetik azt az irányzatot, amely e jelenségek tagadásával csupán erősödhet és tisztulhat.

III.

„Aki nemzete kulturális tevékenységének történelmi és társadalmi értelmét ma nem a többi jugoszláv néppel, s ezen túl is nem a világ valamennyi népével való közeledésben látja, az hagyományos zugnacionalista és reakciós.”

(Čosić)

Az égető problémák gyógykezelésére Čosić azt javasolja, amit ő szocialista jugoszláv gondolatnak nevez. Az olvasónak rendelkezésére áll Čosić cikke, nem írom le hát a fent említett fogalmat, noha Čosić válaszá-
nak befejező részében már csak a jugoszláv gondolat kifejezését használja. Hozzá kell tennem, hogy mindez a legszorosabb kapcsolatban áll az úgy-
nevezett jugoszláv kritériummal, amelyről publicisztikánkban már meg-
lehetősen sok szó esett.

Valószínű, hogy közérthető gondolatot vetek föl, ha leírom, hogy a szocialista jugoszláv gondolat mellett beszélhetünk szocialista szerbsegről, szocialista horvátságról, szocialista szlovénságról stb. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a vele kapcsolatos jugoszlávság éppenséggel nem jelenthet semmiféle nemzeti hovatartozást, annál kevésbé, mert Jugoszláviában nemcsak délszláv népek élnek, vannak itt olaszok, románok, törökök, magyarok, siptárok stb. is. Ha tehát a jugoszlávságnak valóban van igazi jelentősége, az csak olyan lehet, ami a nem délszláv állampolgárok számára is elfogadható, és föltétlenül tartalmazza az ő érdekeiket is. És természetesen lehetővé kell tennünk, hogy a jugoszlávság kifejezés egy ideig a nemzeti hovatartozás deklarációjának formája legyen ott, ahol a nemzeti öntudat még nem alakult ki véglegesen.

Hihetőleg nem kell külön hangsúlyoznom, hogy eközben is a jugoszláv népek testvériségéről és egységéről beszélünk, a mi külön szocialista társadalmunkról, a mi külön szocialista elgondolásainkról, amiért Jugoszlávia népe hatalmas áldozatokat hozott, és amivel kapcsolatban már számtalanszor adta bizalmának tanúbizonyságát. Ha megszüntetjük ezt a szocializmust — megszüntetjük Jugoszláviát meg a testvériség és egység gondolatát is. És ezt a szocializmust már azzal is sújtanánk, ha csak és kizárólag jugoszláv „specialitásnak”, vagy holmi tipikusan balkáni agyszüleménynek nyilvánítanánk. Sújtanánk vele, és fokozatosan fölszámolnánk, amint megfeledezünk róla, hogy lényegében egyetemes, hogy túlhalad, és egyre nagyobb mértékben megy túl határainkon. Ugyanis, ha igaz, hogy a jugoszláv szocialista jövő nemcsak jugoszláv, hanem ugyanolyan mértékben szocialista is, tehát összhangban van a modern társadalmi fejlő-

dés általános törekvéseivel, az általános emberi, plebejusi érdekekkel — nyilvánvaló, hogy példánk nyomán és az általános törvényszerűség hatása alatt hasonló folyamatok kezdődnek és hasonló távlatok nyílnak, jutnak érvényre, és önálló társadalmi szervezetek formájában más helyen is diadalmaskodnak. Így „számolja majd föl” jugoszláv voltát a „mi” szocializmusunk saját alkotókészsége és történelmi szükségszerűsége alapján.

S ha így nézzük a dolgokat, meg kell állnunk Cosić következő mondatánál: „A jugoszlávság — része a világ egyesülésére irányuló föltartóztathatatlan folyamatnak és a szocialista civilizáció keletkezésének ezen a planetán.” Szóltam már a számtani és mértani, lényegében bürokrata integrációs utópiáról. Most újra vissza kell térnem erre a kérdésre. Mindezekelőtt arra hívom föl az olvasó figyelmét, hogy Cosić így fogalmazta meg a dolgokat: „*része*” annak a föltartóztathatatlan „*folyamatnak*” — s ezt hangsúlyozza is, nehogy valaki a „*rész*” helyett „*fokozatot*” olvasson, és ezzel egyszerre a legtisztább, klasszikus jugoszláv integralizmus pozícióira tért át. Ugyanakkor úgy érzem, hogy Cosić valahogy elszigetelte a jugoszlávságot, és az egyesülési folyamatnak csupán néhány elemét vette észre, illetve csak néhány jellegzetes jelenséget hangsúlyozott, a többinek viszont túlon túl kevés figyelmet szentelt. A jugoszláv szocialista öntudat — ne vegye tölem Cosić rossz néven, hogy szívesebben használok ezt a kifejezést — valóban, ha szabad így mondanom, a már meglévő integrációs elemek közé tartozik, része a valóban reális integrációs folyamatnak. Ezek az elemek azonban nem korlátozódnak kizárólag Jugoszláviára, hasonló történések az ország határain túl is lejátszódnak. Jugoszlávia mint egység és a jugoszláv nemzetek mint önálló szervezetek, részt vesznek a társulás általános folyamatában, csatlakoznak, és már csatlakoztak is egy általános, egyetemes történéshez. A jugoszláv nemzetek két folyamathoz csatlakoztak, sorsuk kettős irányban folyik. Az egyik irány az intern jugoszláv irány, a másik általános, európai, az egész világra szóló: e két irányzat egyidejű, egyik a másikat nem zárja ki, mindkettőt figyelemmel kell kísérnünk, el kell ismernünk, máskülönbén szükségszerűen egyoldalúságba, egyikű fel fogások felé sodródunk. Ha ugyanis nem ismerjük el mindkét irányzatot, megtörténhet velünk, hogy megfeledkezünk az integrációs folyamat világra szóló jellegéről, nem vesszük észre a folyamat egyetemességét, röviden: elmegyünk éppen azon sajátosságai mellett, amelyek minden szervezetnek és egységnek következetesen egyenjogúságot biztosítanak. S ha ez megtörténik, máris lehetőséget adtunk a félreértésekre, és pedig mindenekelőtt azért, mert ilyen esetben a klasszikus jugoszláv integralizmus tagadása elsősorban csak verbális lehet, legalábbis nem támaszkodhat a reális történésekre, és inkább csak óhaj, a jószándék kifejezése marad.

A világ integrációjának távlata nem csupán a folyamat perspektívája, ami *via facti* és észrevétel nélkül juttat érvényre egyre újabb és újabb integrációs elemeket. Nem, ez egyúttal a harc, véres összecsapások, súlyos áldozatok, forradalmi változások és tettek útja. Röviden: az elkülönülés és a differenciálódás útja ez. Egyetemes ez a folyamat, nálunk is végbe megy, a Szovjet Szövetségben is, az egész világon. Éppen ezért tartom rendkívül fontosnak, hogy a jugoszláv *szocialista* tudatról, a jugoszláviai szocializmusról, Jugoszlávia szocialista rendszeréről beszéljek. És tovább: úgy érzem, ugyanennyire fontos szót ejteni a demokráciánkról, a decentralizációról, az öngazgatás elveiről, röviden: azokról a dolgokról, amelyek nemcsak a tőkés világtól választanak el bennünket, hanem ugyanannyira a keleti tömbtől is. Ha tehát Jugoszlávia számomra valóban többet jelent a csupán külső tényezők által kikényszerített védelmi szövetségnél, akkor — úgy gondolom — mindazt, ami valóban összeköt bennünket, továbbá azt a fölismerést, hogy ehhez a mi társadalmunkhoz tartozom, továbbá

részvételemet ebben a mi világunkban, nem meríthetem ki, és nem írhatom le híven csupán a jogoszlávság kifejezéssel.

Most pedig lássuk a kultúra, a művészet és az irodalom jugoszláv kritériumát. Minden jel szerint arról a kezdeményezésről van szó, amelyet Cosić a *Telegram*nak adott interjújában fejtegetett, amikor azt javasolta, hogy a belgrádi, zágrábi, ljubljani és szkopjei könyvkiadók a kölcsönosság elvének figyelembevétele nélkül adjanak ki minden annyira-amennyire értékes könyvet, tekintet nélkül arra, milyen nyelven és hol írták.

Ennek a kezdeményezésnek a megokolt voltát nem kell bizonygatni, legalábbis azért nem, mert a partikularizmus, s beteges fennhéjázás tagadását jelenti, és megbízható alapul szolgál nemcsak a kölcsönös megismerés, hanem az alkotó együttműködés, a közös munka számára is. Igen ám, de ezzel még nem döntöttük el a kritérium kérdését. Egyáltalán, miféle kritériumról van szó?

Ha arról, ami a tudományos hipotézisek és eredmények esztétikai értékét vagy legalább megbízhatóságát határozza meg, akkor természetesen értelmetlenség volna holmi külön jugoszláv kritériumot emlegetni. Ez esetben kizárólag általános értékekről beszélhetünk, semmi másról.

Közben egy sajátos problémával kerülünk szembe. Cosić maga beszél olyan művekről, amelyek nem bírják el az erősebb versenyt, és amelyek csak a hazai légkörben juthatnak érvényre. Az ilyen műveknek — megokoltan — nem tulajdonít nagyobb jelentőséget, és joggal haragszik azokra, akik az effajta termékeket a nemzet és a nacionalizmus nevében védelmébe akarják venni, illetve azokra, akik tárgyilagos bírálatra egyáltalán nem tárgyilagos lármával védelmezik a nemzeti kultúrát. Jusson azonban eszünkbe például a mi Pohlunk. Összes műveinek csupán mint szlovén jelenségnek van értéke és jelentősége, mégis úgyszólván nélkülözhetetlen része kultúránk fejlődésének. Biztos, hogy Dositej Obradović nem ér föl Voltaire-ral, Van Tieghem mégis „jugoszláv Voltaire”-nak mondja. Számtalan ilyen példát hozhatnánk föl, és minden művelt ember tisztában van vele, milyen tanulságot vonhat le belőlük.

Ezzel eljutottunk a nemzeti és az általános közötti viszonyig. Nem tulajdonítok magamnak semmiféle eredetiséget, ha megállapítom, hogy egy-egy mű magasabb, nemzetek fölötti jelentőséget nyer abban a pillanatban, amint belső értékei folytán valóban megilletik ezek az értékek. Tehát: nemzetek fölötti, általános emberi jelentőséget kap. Véleményem szerint a nemzeti és az általános, az általánosan emberi közé nem lehet még egy réteget, még egy sítot, egy külön jugoszláv sítot beiktatni. Bekapcsolódni abba a folyamatba, amit Goethe óta világirodalomnak nevezünk, csak közvetlenül, nem pedig a jugoszláv egység vagy a jugoszláv kritérium közvetítésével lehet. És megfordítva. Amint egy mű kitör a nemzeti keretek közül, amint általános emberi értékeket tartalmaz, tehát amint igazi művészi alkotás lesz, eo ipso méltó képviselője a mi, jugoszláv valóságunknak. Hiszem, hogy mindez általánosan ismert és közérthető dolog, s ezért erősen hangsúlyozom, hogy nem vitaanyagnak szántam, csupán azért írtam le, hogy mentesítsem a jugoszlávságról és a jugoszláv kritériumról folytatott vitát minden ésszerűtlen és gyanús egyszerűsítéstől.

A jugoszláv kritérium gondolata mind jelentősebb és nagyobb problémák előtt tár kaput. Sajátságos helyzetünk, a mi különleges szocialista elgondolásaink fényvel világítják meg a problémákat, új, egészen különleges, de lényeges, sőt döntő jelentőségű elvi kérdéseket vetnek föl, új irányok felé mutatnak, és új látóhatárokat nyitnak. Ezért szűnt meg például művészetünkben a szocialista realizmus uralma. Ezért tűnt el filozófiánkban a dogmatikus merevség, ezért juthattak érvényre új irányzatok, vagy legalábbis új szempontok, és a dogmatikus kazuisztika helyett minde-

nütt az alkotó munka, az új szellemű kutatás és az élettelses tapasztalatok érvényesülnek. A kor és helyzetünk megköveteli, hogy úttörő szellemben foglalkozzunk a jelenségekkel: új, eredeti álláspontokat igényelnek, új motívumokat és anyagot szolgáltatnak, új, eredeti bánásmódot és kifejező-eszközöket követelnek meg. A kérdések föltárása és annak tudata, hogy mindenkor sajátos helyzetünk eredményeit taglaljuk — valószínűleg ezek a jugoszláv kritériumról szóló elmélet kilakulásának legfontosabb okai. Közben azonban nehéz megszabadulni attól a benyomástól, hogy a jugoszláv kritérium születésénél közrejátszott az az óhaj is, hogy bizonyos már kész elképzeléseket juttassunk érvényre, hogy általános jogoszláv jelentőséget tulajdonítsunk nekik, és így a hazai talajon segítsük őket végső győzelemre. Nem azért írtam le ezt, mintha ellenezném ezeket a konkrét elképzeléseket, hanem annak az elvnek az érdekében, amely szükségessé teszi számomra, hogy szembezálljak minden dogmatizmussal, s amely a vélemények szabad kialakulását követeli meg, természetes kiválasztást anélkül, hogy olyan jelzőket osztogatnánk, amelyek egyeseknek kedveznek, másokat pedig háttérbe szorítanak.

Közben persze nem kell megfélekednünk arról, hogy a művészi kifejezőmód és a kutató gondolat manapság kizárólag a nemzeti kultúrák talaján fejlődhet abban az ütemben és abban a terjedelemben, amilyenre képesek, és amilyent igényelnek. Ezért látom magától értetődőnek, hogy az általam fölvetett kérdések valóban építő jellegű megoldása nem attól a fölismeréstől függ, hogy mindez közös ügyünk, hanem elsősorban a nemzeti kultúrák erejétől, belső állapotuktól és dinamikájuktól. A jogoszláv kritérium tehát nem oldja meg a dolgokat, legalábbis nem az ihlet forrását, az alkotó feszültség nagyságát és a keletkező dolgok minőségét illetőleg. Azok a jelenségek adnak jogot hozzá, hogy ezt hangsúlyozzam, amelyek a „hazai” ellenőrzéstől való menekülést jelentik, és — noha el kell ismerni, hogy a közelmúltban a horvátok és szerbek bizonyos törekvései szilárd támaszt nyújtottak a szlovéniai kulturális bürokrácia elleni harchoz — azt is tudnunk kell, hogy bizonyos teljesen minősíthetetlen törekvések felfogások is horvát és szerb védelem alá helyezkednek.

A jugoszláv szocialista tudat hatása nyilvánvaló, akárcsak a testvériség és egység ténye. Ennek ellenére is le kell szögeznünk, hogy az értékek fölmeréséhez nincsenek külön jugoszláv kritériumok. Általános kritériumok vannak, olyanok, amelyek nemcsak a jugoszláv területen érvényesek, amint a jugoszláv szocializmus sem jelenti valamilyen különleges jugoszláv mentalitás érvényre juttatását. Nem, egy általános kritérium elismerését, általában az emberi értékek, az emberi értelem, az emberi alkotás és az ember etikai akaratának érvényre juttatását jelentik. Általában így kell értelmezni a szocializmus sorsa és jövője érdekében végrehajtott jugoszláv tetteket is. Ezek a tettek törték darabokra azt az acélbilincset is, amellyel Sztálin verte béklyóba a szocializmust. Ezek a tettek vetettek véget a belső tepsedésnek. A szocialista gondolat visszatért forrásaiahoz, följújtotta kapcsolatait az eseményekkel és az egész világ alkotó tevékenységével, helyreállította összeköttetéseit mindazokkal az értékekkel, amelyek az emberiség kulturális és civilizációs fejlődésének évszázadai alatt keletkeztek, és mindazzal, ami nélkül nincs megbízható, a jövő felé mutató iránytű. Az események és a jugoszláv tettek természetének mindenekelőtt az a fejlődés felel meg, amely az említett általános jelentőségből és előrelátásból született meg.

Végül még csak ennyit: tisztában vagyok vele, hogy Čosić még sok más, nem kevésbé fontos kérdést is fölvetett. Azt is tudom, hogy nem volna fölöleges még egynéhány magyarázatot hozzátoldani ehhez az íráshoz, és jónéhány véleményt pontosabban meghatározni és részletesebben megalá-

pozni. Hiszem azonban, hogy bőven lesz még rá alkalmunk, hogy elmondjuk egymásnak mindazt, amit el kell mondanunk, de nem azért, hogy föltételeket szabjunk, hanem azért, hogy gáncsvetés és hamis számvetések helyett együtt építsük azt, amit mindannyian akarunk, főleg pedig azért, hogy megcáfoljuk azt a botcsinálta „munkamegosztást”, amely — ki tudja kinek a nevében — ezt parancsolja: te csak a saját köztársasággal törődj, én majd az egész Jugoszláviával. Kétségtelenül Dobrica Ćosićot illeti az érdem, hogy nyíltan és bátran, noha keményen és némileg türelmetlen szavakkal, lehetőséget teremtett ehhez a beszélgetéshez.

Bodrits István fordítása

Megjelent a Delo januári számában, válaszként Dobrica Ćosić A korszerű korszerűtlen nacionalizmusról című cikkére, melyet folyóiratunk januári és februári számában közölt.